

Szücs György

LÁZÁR BÉLA (1869–1950)

A BENNFENTES KÍVÜLÁLLÓ

„Mi voltam én? Bohóc, ki mulattatott, vagy bolond, ki gyötrődött. Mi voltam én? Apostol, ki hirdetett, vagy kikiáltó, ki ricsajt csapott? Álnagyságokat adtam vagy féreös-mertekre eresztettem napfényt? Elveket vallottam vagy vaktyúk módjára találtam néha szemet?” – fakadt ki Lázár Béla a Munkácsy Céh zsűrizésén egy személyét ért sérelem után 1934-ben.¹ Az 1928-ban Márk Lajos (elnök) és Lázár Béla (igazgató) által alapított Céh májusban rendezte meg VI. kiállítását a szintén Lázár művészeti igazgatása alatt működő Ernst Múzeumban. A katalógusban reklámozták frissen megjelent Mányoki Ádám-monográfiáját, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a közép- és felsőfokú iskolák tanári könyvtárának beszerzésre javasolt.² Látszólag minden rendben zajlott, Lázár közismert szervezői, publicisztikai és közéleti aktivitását ugyanolyan lendülettel folytatta, mint korábban, a nem nyilvánosságnak szánt mondatok kevésbé belső kételyekről, sokkal inkább a külvilágnak szegezett öntudatról árulkodtak. Ő lett türelmetlenebb, vagy a világ változott? A katalógus bevezetőjében azért bizakodó hangot ütött meg: David, Ingres, Delacroix, Courbet, Manet, Monet, Cézanne és Van Gogh nevének említésével a művészeti állítások és tagadások váltakozását, egymásnak feszülő ritmusát próbálta felvázolni, s ezzel a jelenkori széttagoltságot megmagyarázni. „A Munkácsy-Céh idei kiállítása a múlt és jövő közt hanyórázó mai szellem tükörképe, mely azonban se a maradiság, se a szertelenkedés martalékává nem lett.” Csakhogy árulkodóak Picassóra vonatkozó éles megjegyzései, miközben a kiállító névsorát olvasva valójában nem találunk elkötelezett követőjére vagy epigonjára. „Csak Picassónál látjuk, hogy amit egyszer tagad, másszor állít, hogy ma mást keres, mint holnap, hogy egyszerre ugyanazt tagadja és állítja, s ez a kaméleonszerű művészi felfogás tragikus és elképesztő zűrzavart okozott egy egész nemzedék fejében.”³ A művészettörténet megszokott menetéhez alig illeszthető, annak szemléletét radikálisan megkérdőjelező, újfajta művészeti típus felbukkanása számára értelmezhetetlen, s mint ilyen elítélendő jelenség volt. E lelki nyugtalanság külső lecsapódásának tekinthetjük azt az esetet, amikor az egyik kiszűrizett képet, a nagybányai Jándi Dávid stilizált, fekvő *Női aktját* – az engedékeny Ernst Lajos jóvoltából – Lázár ismét megpillantotta a kiállításon. Tényleges reakcióját nehéz kibogozni az egymást túllicítáló napilapok híradásaiból, többen a mű leszakítását, félredobását emlegették, mások Lázárt ökölrel, sőt bicskával történt támadással vádolták meg.⁴

¹ *Ötven év művészete. Gyónás!* Gépirat. – Lázár Béla hagyatéka, ELKH BTKMI Adattár, ltsz.: MDK-C-II-1/6.

² *Néptanítók Lapja*, 1934. január 15. 68.

³ *Az Ernst-Múzeum kiállításai CXLVII. A Munkácsy-Céh V. [sic!] sorsolással egybekötött reprezentatív kiállítás, 1934 május hó.* Budapest, 1934. 3., 4.

⁴ Ld. erről: Szücs György – Zwickl András: *Jándi Dávid*. Miskolc, 1994. 56–57. A kép az MNG tulajdona

1. Herman Lipót: Munkácsy Céh, 1933. Ceruza, tus, toll, papír, 189×230 mm.

Felirat fent: Márk, Mannheimer, Iványi, Kernstok, Lázár, Herman. MNG Itsz. F.75.170.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

A konkrét esemény mögött mélyebb frusztrációk húzódtak meg. Lázár remélt aspirációja ellenére nem került a Szépművészeti Múzeumba, egyetemi tanár vagy akadémikus sem vált belőle, eközben joggal érezhette úgy, hogy több évtizedes munkásságának szándéka, a magyar művészet európai elfogadtatása végül kudarcot vallott. 1933-ban jelent meg például Richard Hamann *Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart* című vaskos könyve, amelyben „Moholy-Nagi” mellett csak Munkácsyt említette meg néhány sorban (a névmutatóban: „Muncaczy”). Lázár mint budapesti „professor dr.” nyílt levelet írt a *Berliner Tageblatt*-ba, amelyben felvilágosította, lényegében kioktatta a német szerzőt tájékoztatanságáról, s meginvitálta egy budapesti látogatásra.⁵

A magyar művészetért, ezen belül Munkácsyért mindenkor kész volt hadakozni. Erről szóló 1936-ban *A Munkácsy-kérdés* című könyvecskéje, majd 1944-ben, a festő születésének 100. évfordulóján közreadott, talán a világháborús idők fenyegetettségében figyelemelterelő munkaterápiának is szánt, emlékeket és emlékezéseket közreadó kiadványa. 1936-ban Harsányi Zsolt *Ecce Homo* című regényének elolvasása után

(Itsz.: 87.20 T).

⁵ Richard Hamann: *Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart*. Berlin, 1933. Professor Dr. Béla Lázár: Ungarn in der Kunstgeschichte. *Berliner Tageblatt*, 1933. február 2. old. sz. nélkül. Ismertetés: A magyar művészet és Németország. *Pesti Hírlap*, 1933. február 5. 14.; Lázár Béla: A művész neve. *Pesti Hírlap*, 1933. március 25. 30.

döntött úgy, hogy recenzió helyett bővebben foglalkozik a „Munkácsyról szóló kritikák kritikájával”. A fő célja az volt, hogy „részmeséltesse a magyar kultúra illetékes őreit: Munkácsyval szemben a magyarságnak még nagy kötelezettségei vannak”.⁶ Őt is megdöbbentette az a tény, hogy az egykor ünnepezt mester halála után három évtizeddel – amikor Harsányi Párizsban életrajzához adatokat próbált gyűjteni – szinte a teljes elfeledést konstatálta.⁷

A kihívásokra azonnal reagáló, harcos magatartása megmaradt, ám gondosan felépített, vásárolt könyvekkel és megírt tanulmányokkal körbepátyázott, kikezdhetetlennek tűnő világszemlélete alól lassanként kicsúszott a valóság: ifjúkora irodalmár és képzőművész úttörőinek többsége halott klasszikussá vált, s a „modern” jelzőt immár az újabb generációkra vonatkoztatták. Talán kissé már bele is unt az Ernst Múzeum több mint két évtizedes vezetésével járó mindennapos ügyintézésbe, ráadásul Ernst Lajos 1937-ben bekövetkezett váratlan halála után a következő esztendőök történelmi-politikai változásai és az időskor egzisztenciális félelme is előrevetítették árnyékukat.

ÁTSZÁLLÓ JEGGYEL EURÓPÁBAN

A kereskedőcsaládból származó Lázár Béla Nagyváradon, a premontrei nyolcosztályos gimnáziumban érettségizett 1886-ban, ahol jó két évtizeddel korábban Szinyei Merse Pál. Ez az adat csupán a művész iránti későbbi elköteleződés szimbolikus mozzanata, hiszen akkoriban nemigen hallhatott a majdani hírességről. Annyi bizonyos, hogy Lázár első gyermekkori fényképe – fakarddal az oldalán – Szinyei mestere, Mezey Lajos „festész és fényképész” műtermében készült.⁸ „Én még ismertem az öreg Mezei Lajost, a nagyváradai rajztanárt, Szinyei első mesterét – idézte fel évekkel később Lázár –, aki a hetedik gimnazistában megsejdté a későbbi nagy mestert, amint a csütörtöki és vasárnapi szabad délutánokon ott másolgatott mellette, a régi gimnáziumi épület rajztermében, bécsi litográfiákat, szabályos mintalapokat, kínos pontossággal.”⁹ A kutatói életpályáját végigkísértő másik festőhöz, Munkácsy Mihályhoz közelebb vihetne az a tény, hogy egyik rajztanára – az iskolai értesítő szerint – a Munkácsyt felkaroló Szamossy Elek volt.¹⁰ Kétséges, hogy a sokat betegeskedő Szamossy valóban tanította-e Lázárt, ettől függetlenül nem zárhatjuk ki, hogy a különféle iskolai rendezvények, önképzőkori találkozók, tanulmányi kirándulások alkalmával akár hallhatott is tőle valamit.

Lázár a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán Heinrich Gusztáv (német nyelv és irodalomtörténet), Beöthy Zsolt (esztétika) és

⁶ Lázár Béla: *A Munkácsy-kérdés*. Budapest, 1936. 5.

⁷ Uo.. 154. Az eredeti cikk: Lázár Béla: Üres fogalom. *Pesti Hírlap*, 1934. október 20. 8. Harsányi cikke: Jeltelen házak. *Pesti Hírlap*, 1934. július 22. 9.

⁸ Lázár Béla hagyatéka, családi fotók. ELKH BTKMI Adattár, ltsz.: MDK-C-I-44/521-544.

⁹ Lázár Béla: Szinyei Merse Pál művészete. *Magyar Nemzet*, 1905. január 8. 8.

¹⁰ *A premontrei kanonok-rend nagyváradai főgymnásiumának értesítője az 1881-82. tanévről*. Közli: Várszély Ármín. Nagyvárad, 1882. 90.

Gyulai Pál (irodalomtörténet) tanítványa volt. Utóbbinál doktorált 1890-ben a középkorban elterjedt népkönyv változatairól és feldolgozásairól szóló *A Fortunatus-mese a szépirodalomban* címmel írt disszertációjával.¹¹ Komolyan foglalkozott a zenével, ezenkívül művészettörténetet is hallgatott. Professzora tanácsára nem Pasteiner Gyulához, hanem Pulszky Károlyhoz jelentkezett: „Pulszky a művészethez ért, Pasteiner a művészetről beszél” – érvelt javaslata mellett Gyulai.¹² Életéhez és habitusához apró adalék, hogy az 1889–1890-es tanévben a tudományos és műegyetemi olvasóköri körben éppen a tudományos vitákért és retorikai estekért felelős elnökként működött.¹³ A következő esztendőben – már doktorként – csak a bizottsági tagok között találjuk, de olyan társakkal, mint a későbbi műgyűjtő, Jánossy Béla joghallgató vagy a „magyar géniuszt esztétikáját” kidolgozó Pekár Károly bölcsészhallgató.¹⁴ Képzőművészeti gondolkodásának formálódását, kategóriarendszerének kialakulását nehezen találjuk meg kezdeti irodalmi munkásságában, de például a magyar elem kimutatása a műalkotásban, a „nemzeti művészet” karakterológiájának megragadása – Beöthy Zsolt hatása – majd minden jelentős írásában visszaköszön.

A nagy váltást azonban új eszményeivel való találkozás hozta: „Mikor aztán, harmadéves koromban Berlinbe és Münchenbe mentem, s ott Ibsent, Zolát, Jakobsent, Dosztojevskit megösmertem, szakadás állott be a lelkemben. A Gyulai-elvek és az új megösmérések ellentétbe kerültek.”¹⁵ Nagy perspektívát nyitott számára Hyppolite Taine milieu-elmélete, mely szerint a „faji” meghatározottság és a történelmi időpillanat mellett a társadalmi környezet befolyásoló ereje a legszámottevőbb egy-egy kulturális jelenség, életpálya, irányzat stb. megragadásában. (Lázár 1894-ben Párizsban személyesen is felkereste a francia filozófust.) Münchenben eljárt a Café Lohengrinbe, a Hollósy-kör törzshelyére, ahol gyakran vett részt a fiatal művészek vitáin, s a képtárlátogatásokat tágítva ezek is hozzájárultak esztétikai nézeteinek kikristályosodásához, s az irodalom rovására a festészet és szobrászat iránti érdeklődés megerősödéséhez. Egyik kiállítási beszámolója lehetőséget biztosított neki arra, hogy erősen szimplifikálva, ám a gyakorlatban alkalmazza Taine tanait: „München a művészetek hazája. Bohémek lakják s lakói simulnak a rendtelenséghez, a szeszélyhez, az egyszerűséghez. Éghajlata izgat, érdekel, népe fogékony

¹¹ Lázár Béla: *A Fortunatus-mese az irodalomban*. Függelék: Az 1651-iki magyar Fortunatus-könyvecske teljes szövege. *Pótkötetek az Egyetemes Philologiai Közlelőnyhöz*. II. Budapest, 1890. 335–504. Újabbban: Tüskés Gábor: *A magyar Fortunatus-változatok. Irodalomtörténeti Közlemények*, 112. 2008. 129–168. Kötetben: Tüskés Gábor – Knapp Éva: *A Fortunatustól a Törökországi levelekig. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2015. 13–53.

¹² Dr. Lázár Béla önéletrajza (gépelt változat). Lázár Béla-hagyaték. MI, Adattár, ltsz.: MKCs-C-I-44/217-3.

¹³ *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXIX.–XC. évről*. Budapest, 1890. 58.

¹⁴ *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXC.–XCI. évről*. Budapest, 1891. 61.

¹⁵ Lázár Béla: *Írók és művészek között*. Budapest, 1918. 6.

azzal a naivitással, mely a kedély impresszionábilis voltát jellemzi. Ezért virul falai közt a művészet; mert minden közrehat, semmi sem gátol.¹⁶

A legjelentősebb élménye 1888-ban, Berlinben történt, amikor Henrik Ibsennel és műveivel találkozott, melynek eredményeképpen az egyetemen norvégül kezdett tanulni. Lelkesedését átragasztotta az ottani magyar egyesület jegyzőjére, Schmitt Jenő Henrikre, a későbbi gödöllői művésztelep szellemiségét befolyásoló filozófusra, aki Tolsztoj és Nietzsche mellett gnosztikus „szentháromságának” tagjaként tárgyalja majd Ibsen művészetét.¹⁷ 1894-ben Oslóban meglátogatta a ma már kevésbé ismert dán irodalomkritikust és esztétát, Georg Brandest. Brandes egyik története, költő férjének alkotói válsága miatt önmagát vádoló és feláldozó asszony, Charlotte Stieglitz esete inspirálta *Myria* című novellájának megírására, amelyet megjelenésekor neki ajánlott.¹⁸ Egyik cikkében, amelyet Brandes *Die Litteratur des XIX. Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen* VI. kötetéről írt, megtaláljuk saját későbbi megközelítésmódjának elemeit: a pszichologizálásra való fogékonyságát, a művész személyiségének előtérbe állítását, az apró életrajzi elemek kedvelését, amiből – tegyük hozzá – következik az anekdotázó hajlama. „[Brandes] Kritikai módszere csaknem azonos Taine-ével; az írók és költők egyéniséget kutatja ki munkáikból. Ő is, mint mestere, psychologus, ki az irodalmi munkákból dedukálja az egyént, annak lelkét, s »kémlió szernek« tekintni termékeiket, melyeknek segítségével a lelkeikbe láthat. Megfigyeli őket minden oldalról, apró sajtáságokból hordja össze [...] mindenkor az író egyéniségét törekszik megadni, úgy ahogy élt vagy él, gondolkozik és cselekedett a mi jellemző: az író saját szempontjából kiindulva.”¹⁹ (Érdekes, ahogy ezen elveket egykori ideálja egyik késői munkáján, az 1924-ben Berlinben megjelent *Michelangelo Buonarroti*-könyvén számon kéri: „Nem látjuk sehol Michelangelo lelki fejlődését és e fejlődés tükrét művészetében. Csak a külső történést, a pápák történetét, kortársainak és ösmerőseinek életadatait halmozza, száz helyről összeszedett anekdotákat, melyek azonban a kor szellemi mozgalmairól nem adnak egységes képet. [...] A művészettörténet Brandes művének nem sok hasznát látja, noha mint anekdotagyűjtemény igen kellemes olvasmány. Taine másképp kezelte a maga módszerét.”²⁰)

Lázár a hirtelen rázúduló impulzusokat, már 1890-ben megpróbálta valamelyest szintetizálni, s meglepetésként hatott tanárait a régi irodalom filológusának elkönyvelt tanítvány kvázi-röpirata, Taine, Zola és Ibsen művészetét lelkesen magyarázó, de már Monet-t és az impresszionizmust is megemlítő cikke: *A naturalismusról*.²¹

¹⁶ Lázár Béla: Magyar művészek a müncheni kiállításon. *Magyar Génius*, 1892. augusztus 7. 91.

¹⁷ Lázár 1918. i. m. 12. Schmitt Jenő Henrik könyve: *Schmitt Jenő Henrik három előadása – Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen*. Budapest, 1911.

¹⁸ Lázár Béla: *Myria – Anya. Két elbeszélés*. Budapest, 1895.

¹⁹ Lázár Béla: Brandes Heiné-ről. *Fővárosi Lapok*, 1891. április 26. 840. Brandes magyar kapcsolatairól: Zsuzsanna Bjørn Andersen: *The Voice from Outside. A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary*. Budapest, 1994.

²⁰ (l. b.) [Lázár Béla]: Brandes, Michelangelo Buonarroti. *Magyar Művészet*, 1, 1925. 475.

²¹ Lázár Béla: *A naturalismusról*. Budapest, 1890. Ld. erről: Szücs György: Lázár Béla a naturalizmus kérdéséről. Előadás a Festészeti naturalizmus 1870–1905 című konferencián. Magyar Nemzeti Galéria

A SZÓ ELSZÁLL, AZ ÍRÁS MEGMARAD?

Általában kevéssé gondolunk bele, hogy a művészettörténet-írásnak ugyanúgy szerves alkotóeleme a „beszéd”, mint a szöveg. Lázár Béla életpályájának – középiskolai tanárságától függetlenül – jókora hányadát teszik ki a legkülönfélébb helyszíneken és témákban tartott előadásai. A népszerűsítő, illetve egyetemi és egyéb tudományos prezentációk többsége valamilyen formában persze nyomtatott szöveggént is napvilágot lát, viszont jelentős részük – leginkább a rádiós felolvasás – adott pillanatban hangzó produkcióként jön létre, csupán a hallgatóság emlékezetében, jegyzeteiben vagy a napilapok rövid tudósításaiban marad fenn. 1909. november–decemberben az 1901-től működő Szabad Egyetem keretében Lázár például hat előadást tartott a francia impresszionista festészetről, az anyag azután németül jelent meg Berlinben, 1913-ban.²² Az ókortól az impresszionizmusig tartó időszakot tárgyaló, 1938-as *Művészet* című, népszerűsítő könyve előszava szerint negyven éve elkezdett, sok száz előadásának a „velejét” foglalta össze a kiadványban.²³ Egyéniségének erre a hétköznapiakban is megmutatózó, verbális vonulatára célzott Meller Simon, aki a Japán kávéház művészasztalát felidézve Petrovics Elekkel állította szembe: „Az ő hamleti tépelődésre hajlamos természetének mintegy ellenlábasa, Lázár Bélának beteggé nem halványított töretlen agilitása volt. Ösztönszerűen mindig a jó ügy érdekében harcolt, és mint írónak, propagandistának és kiállításrendezőnek az új magyar művészet elismertetése körül jelentékeny érdemei vannak. Egyike volt az asztal legélénkebb beszélőinek.”²⁴ Herman Lipótot nyilván ez a túltengő jelenlét bosszanthatta, amikor a „főelmebajnok” Lázár iránti ellenszenvét naplójában kinyilvánította, s az érzés odáig fokozódott, hogy már-már egy másik asztaltársaságon gondolkodott, ahol Kosztolányi Kann Gyulától és Lázártól megszabadulhatna.²⁵

Lázár közszereplése a századfordulóra, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter reformjaira megy vissza. Wlassics 1898-tól rendeletekkel támogatta a középiskolai ifjúság művészeti érzékének fejlesztését, ezért tanári vezetéssel a közgyűjtemények látogatását, valamint a kijelölt oktatási intézményekben művészettörténeti előadások megtartását javasolta. Az egyik kísérleti helyszín a VII. kerületi állami főgimnázium volt, ahol Lázárt a kiválasztott előadók egyikének nevezték ki. Az 1899 januárjában a mintegy százötven önként jelentkező, 7. és 8. osztályos diák előtt megtartott

(Lónyay-Hatvány-villa), 2022. június 16. Kötetben: Szücs György: Néhány szó a naturalizmusról Lázár Béla ürügyén. „... a való mindig érdekes”. *Festészeti naturalizmus 1870–1905*. Szerk. Földi Eszter, Hessky Orsolya, Radványi Orsolya. Budapest, 2022. 31–41.

²² (Szabad Egyetem.) *Pesti Hírlap*, 1909. november 7. 12.; Béla Lázár: *Die Maler des Impressionismus*. Leipzig-Berlin, 1913.

²³ Lázár Béla: *Művészet. Kís. művészettörténet a nagyközönség számára*. Budapest, 1938.

²⁴ Meller Simon: A Japán-kávéház művészasztala. Budapest, 2, 1946, 12. 442.

²⁵ Herman Lipót naplója, 1912. október 5-i bejegyzés, SZM-KEMKI ADK, ltsz.: 19920/1977/13. 3376.; 1913. szeptember 22-i bejegyzés ltsz.: 19920/1977/14a. 3490. Megköszönöm Radványi Orsolyának, hogy felhívta a figyelmem a naplójegyzetekre.

„skioptikonos” [diavetítős] bemutatója nagy sikert aratott.²⁶ Ebben az évben jelent meg a *Nemzet* hasábjain, majd önálló brosúraként *A művészi nevelés a középiskolában* című tanulmánya, amelyben francia, angol, amerikai és német példákon keresztül mutatta be a művészeti oktatás hatását a műélvezet, az ízlés finomítására, a műipar fejlesztésére, s általában a jellemképzésre, a hazafiúi érzület elmélyítésére.²⁷

A szélesebb közönséget megcélozva az év nyarán az Uránia magyar tudományos színházban megalakult az irodalmi és művészeti szakosztály, amelynek elnöki posztját Beöthy Zsolt és Koronghi (Kadocsa) Lippich Elek miniszteri tanácsosok foglalták el. A képzőművészeti alosztály vezetésével Feszty Árpád és Zala György művészeket, Forster Gyulát, a Műemlékek Országos Bizottsága elnökét bízták meg, előadóknak Térey Gábort, az Országos Képtár múzeumőrét [muzeológusát], Malonyay Dezső író, Munkácsy monográfusát és Ambrozovics Dezsőt, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat titkárát, a *Műcsarnok* szerkesztőjét hívták meg, negyedikként pedig Lázár Béla csatlakozott hozzájuk.²⁸ Az addig inkább íróként számon tartott középiskolai tanárban valószínűleg a már bebizonyított előadói készségét méltányolták, amelyeket többek között az 1894-től működő Szabad Lyceum tudományos és ismeretterjesztő társaság programjaiban tartott (*A modern dráma*, 1895, *A modern regény*, 1897; *Petőfi és a modern líra*, 1896).

Lázár semmit nem bízott a véletlenre. Nemigen találunk olyan szervezetet, társulatot, együletet, amelynek működése – szerteágazó érdeklődése miatt – ne vágott volna a profiljába. 1897-ben nyilván tanárai támogatásával még egyetemistaként lépett be a Magyar Filológiai Társaságba, ahol folyamatosan tartott előadásokat (pl. *A francia romanticizmus befolyása történelmi drámáinak alakjaira*, 1888; *Fortunátus históriája az irodalomban*, 1890; *Petőfi természetköltészete*, 1900). Végeláthatatlanul sorolhatnánk a különféle előadásokat és fórumokat, mint a Néprajzi Társaságot (*A Gesta Romanorum hatása a magyar népköltészetre*, 1891), a Pedagógiai Társaságot (*A tanórák közé ékelt tornajáték káros hatásáról*, 1897), a Társadalomtudományi Társaságot (*Zola mint műkritikus*, 1902), sőt az 1901-ben megalakult Filozófiai Társaságot, amelynek titkárává Lázárt választják meg (*A műélvezet lélektana*, 1903). Emellett magyar irodalmat tanított Solymosi Elek 1894-től működő színésziskolájában is. Ilyenformán nem hiányozhatott az 1896-os tanügyi kongresszusról sem, ahol a színészeti szakosztály ülésén – Alexander Bernát alelnöksége alatt – a színésziskolák reformjáról tartott előadást.²⁹ Szemünk előtt tehát egy univerzális talentum, egy igazi polihisztor képe bontakozhatna ki, ha nem szembesülnénk azzal, hogy ezt a mindentudást kortársai erős kétkedéssel fogadták.

Lázár „berobbanása” a művészeti közéletbe 1899 táján történt. Egy elejtett mondatából tudjuk, hogy mintegy másfél évtizeddel korábban, Velencében érte a meg-

²⁶ Művészet az iskolákban. *Műcsarnok*, 1899. január 29. 59–60.; *Alkotmány*, 1899. január 25. 8.

²⁷ A művészeti nevelés a középiskolában I. *Nemzet*, 1899. február 4. old. sz. nélkül [1–2.]; A művészeti nevelés a középiskolában II. *Nemzet*, 1899. február 7. old. sz. nélkül. [1–2.] Önéletrajz: *A művészi nevelés a középiskolában*. Budapest, 1899.

²⁸ (Uránia). *Pesti Hírlap*, 1899. június 1. 7.

²⁹ Iskolaügyi kongresszus. *Budapesti Hírlap*, 1896. június 5. 6.

világosodás. „A szerelem és napsugár városában fakadt ki a szívemben a művészet szeretete. Annak éppen tizenöt esztendeje” – vezette be az 1901-es Velencei Biennálé általa válogatott magyar szekciójáról szóló cikkét.³⁰ 1899-ben nemcsak *A művészi nevelés a középiskolában* című füzetét adta ki, hanem októberben – talán éppen ezért – felkérést kapott arra az ankétra, amelyet Wlassics miniszter népiskolai szemléltető képek ügyében hívott össze. A meghívottak névsorában többek között K. Lippich Elek osztálytanácsos, Hock János, Kammerer Ernő és Szinyei Merse Pál képviselők, Feszty Árpád, Keleti Gusztáv, Mednyánszky László, Körösfői-Kriesch Aladár, Fadrusz János művészek, valamint a pedagógusok csoportjában Beöthy Zsolt, Lázár Béla, Riedl Frigyes és Malonyay Dezső neve olvasható. Az egyik tervezett hozzászóló, Lázár Béla a külföldi intézmények nemzetközi gyakorlatát szándékozott ismertetni, ebből közölt egy részletet a *Magyar Nemzet*.³¹

PENGEVÁLTÁSOK ÉLESBEN

1904. október 10-én délután 1 órakor Szántó Miklós joghallgató a *Magyar Tanügy* egy sérelmezett cikke miatt a Barcsay utcai gimnázium előtt inzultálta dr. Lázár Béla tanárt. A párbajoktóber 13-án délelőtt 10 órakor folyt le a Fodor-féle vívóteremben, ahol háromszori összecsapás után Szántó fején és karján megsebesült.³² Az esetről hosszabb-rövidebb terjedelemben beszámoltak a napilapok, s bár Lázár eddig ismeretlen oldaláról mutatkozott be, ennek ellenére senki nem rettent vissza attól, hogy enyhébb formában ugyan, de kifejezze véleményét ellentmondásos működéséről. 1905-ben a harcos klerikalizmusáról híres Göröcsöni Dénes (Friedreich István) a Lázár szerkesztette *Magyar Tanügy* című lapot „gerincnélküli szolgálatkészségéért”, a frissen elindult *Modern Művészetet* viszont „nagyhangú badarságáért” bírálta a katolikus *Alkotmányban*. „A pedagógia szélhámosainál sokkal többen vannak a művészetek irodalmának svihákjai.” Véleménye szerint ennek tipikus képviselője Lázár Béla. Kétségtelenül találóak a kipécézett idézetek, bár a kemény szavak akár dicséretként is felfoghatóak, hiszen Göröcsöni pár évvel később majd Ady költészete és a nyugatosok ellen kel ki.³³

Ugyanebben az időben Fülep Lajos már a későbbiekben sem változó, lesújtó véleményét fejezte ki, amikor a Lázár által lefordított és magyar vonatkozásokkal kiegészített Salomon Reinach *A művészet kis tükre* című könyvét mutatta be a *Hazánkban*. Különösen érdekes, hogy a lap a szignó nélküli rövid írás alatt közvetlenül azt a *Modern Művészetet* reklámozta, amelyben Fülep egyik riportja is megjelent.³⁴ A recenzió bővebb változatában „FL” még sommásabban fogalmazott: „A szövegnek csak három

³⁰ Lázár Béla. A nemzetközi kiállítás Velencében. Magyar művészek. *Magyar Nemzet*, 1901. április 27. 1.

³¹ Népiskolai szemléltető képek. *Magyar Nemzet*, 1899. október 13. 17. A lezajlott találkozóról beszámoló: Népiskolai szemléltető képek. *Néptanítók Lapja*, 1899. november 26. 4–6.

³² (Egy tanár véres párbaja.) *Pesti Hírlap*, 1904. október 14. 9.

³³ Göröcsöni Dénes: Tudományos életünk VIII. *Alkotmány*, 1905. december 10. 9–10.

³⁴ A művészet kis tükre. *Hazánk*, 1905. december 24. 9.

hibája van: az eredetije, a fordítója és Lázár Béla hozzátoldása.³⁵ Egy másik bírálatában, amellyel Wetzel György *A magyar műkritika* című könyvét „értékelte”, alkalmat talált arra, hogy a honi kritikusok közül negatív példaként ismét Lázár kerüljön a célkeresztbe. „Pedig sokat olvasnak. Ész nélkül, fejvesztve és megzavarodva, mint Lázár Béla és a többi főtanárok. Nevezetesen ez a Lázár Béla, akinek kritikái működése megírni való sorozata a vég nélküli önkompromittálásoknak s a könnyen sikerrel járó akarnokság lépéseinek [...], mikor végre eljutott a közismertség és közbohócság boldogító porondjaira, ahol ebben a pillanatban is hadonász.”³⁶ Ez azonban nem akadályozta meg Fülepet abban, hogy párhuzamosan éppen a *Modern Művészetben* közölje le hűvösen tárgyilagos, (ál)naivan kíváncsi és maróan gúnyos beszélgetéseit Benczúr Gyulával, Stróbl Alajossal és Zala Györggyel.³⁷ Vajon valamiféle kajáság vagy szellemi felsőbbbségtudat munkált benne, amikor tesztelni akarta Lázárt az egyébként kétértelmű interjúk felajánlásával? Ne feledjük, hogy az alig 21 éves Fülepet ekkor csupán jó tollú és éles szemű, fiatalágából adódóan tiszteletlen publicistaként tartották számon, s még messze nem formálódott a magyar művészettörténet-írás Walhallájába szánt képletes márványszobra. Anélkül, hogy megkísérelnénk Lázárt Fülep szellemi színvonalához közelíteni, a történeti hűség kedvéért azért érdemes megemlíteni életük néhány összecsengő mozzanatát. Mindketten gyakran számoltak be hasonlóan pozitív hangvétellel ugyanarról az eseményről, mint például Rembrandt, Meunier, Gauguin és Szinyei művészetéről, Ibsen drámáiról vagy az aktuális budapesti kiállításokról. Közeli barátságot ápoltak Rippl-Rónai Józseffel: Fülep az 1906. év elején írta meg Rippl-Rónairól szóló első cikkét *Az Országban*, ugyanakkor közölte le Lázár a mester műtermében tett látogatását a *Modern Művészetben*.³⁸ 1906 májusában Rippl-Rónai támogató levelet írt Thadée Natanssonnak, a *Revue Blanche* szerkesztőjének, hogy segítse Fülep Lajost párizsi utazása alatt,³⁹ szeptemberben pedig hasonlóképpen ajánlotta Édouard Vuillard figyelmébe Lázár Bélát.⁴⁰ Mivel az első világháború előtt Fülep kisebb megszakításokkal ugyan, de lényegében Firenzében élt, csak jóval később kerülhetett sor a következő asszóra, amikor 1916-ban megjelent Lázár *A magyar művészet jövője* című könyve.

KORTÁRSÁK KÖZÖTT

Lázár művészetszemléletében a természetből kiinduló, többnyire az „igaz”, „őszinte” stb. jelzőkkel ellátott, ekképpen *naturalista* megközelítéssel tudott azonosulni. Európai

³⁵ FL [Fülep Lajos]: A művészet kis tükre. *Magyar Szemle*, 1906. január 11. 30.

³⁶ Fra Filippo [Fülep Lajos]: A magyar műkritika. *Magyar Szemle*, 1906. január 18. 34.

³⁷ Fülep Lajos: Látogatás a műteremben Zala Györgynél. *Modern Művészet*, 1. 1905. 6–12.; Fülep Lajos: Látogatás a műteremben Benczúr Gyulánál. *Modern Művészet*, 1. 1905. 70–76.; Fülep Lajos: Látogatás a műteremben Stróbl Alajosnál. *Modern Művészet*, 1. 1905. 134–143.

³⁸ Lázár Béla: Látogatás a műteremben Rippl-Rónai Józsefnél. *Modern Művészet*, 2. 1906. 199–204.

³⁹ Rippl-Rónai levele Fülep Lajosnak, Kaposvár, 1906. május 13. In: *Fülep Lajos levelezése* I. 1904–1919. Szerk. F. Csanak Dóra. Budapest, 1990. 42–43.

⁴⁰ Rippl-Rónai József Kaposváron 1906. szeptember 11-én kelt levele Lázár Bélának. *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Bernáth Mária, Nagy Ildikó. Budapest, 1998. 504–505.

összefüggésbe illesztett felépítményét 1910-ben így formulázta: „1873-ban festették a Majális Münchenben, 1876-ban az Erdei utat Párisban... aztán évtizedek után jött csak a folytatása a nagybányaiak műveiben... Így kapcsolódik össze Paál László, Szinyei Merse Pál művészetével karöltve, a modernséggel – nálunk, Liebermannra tett hatásával – a németeknél, ezért lett ő a modern művészet egyik első klasszikusa, Munkácsy, Szinyei koszorús társa.”⁴¹ Az 1909/10-es tanévben a VI. kerületi állami főreáliskolában tanártársai között olyan „bölcészettudorok” voltak, mint a francia nyelvet tanító Bauer Herbert (Balázs Béla), a Pázmány Péter Tudományegyetemen is oktató Csuday Jenő történész és a régészeti ásatásokat végző Gerecze Péter. Az iskolai évkönyvben a tanárok irodalmi és kulturális működéséről szóló fejezetben Lázár Béláról a következő olvashatjuk: „Előadást tartott a IX. nemzetközi művészet-történeti kongresszuson Münchenben »Ein Vorläufer der Pleinaire-Malerei«, a Szabad Egyetemen hat előadást tartott a francia impresszionista festészet címe alatt; pályadíjat nyert a pozsonyi Toldy-körben Fadrusz János című tanulmányával; rendezte Szinyei-Merse Pál kiállítását Münchenben, a francia impresszionista kiállítást a Művészházban. A Művészet, a Kunst für Alle belső munkatársa, hol számos cikket írt. A Pesti Hírlap-ban a Renaissanceban több művészeti krónikája jelent meg. Önállóan megjelent: 1. Moderne ungarische Malerei. A Kunst für Alle 14. füzeté. Sajtó alatt: Paul Merse von Szinyei. Lipcse, Klinkhard és Biermann kiadása. (Egy részlete bemutatva a Kisfaludy-Társaságban).”⁴² Elképzelhető, hogy a Révész Béla és Zsigány Árpád szerkesztette, baloldali-radikális *Renaissance* körébe éppen Balázs Béla vitte el, ahol olyan szerzőtársaik voltak, mint Lukács György, Jászi Oszkár, Bölöni György, Vészi József. A lap közölte a *Nyugat* által visszautasított Kassák-verseket, de itt jelent meg például Ady *Petőfi nem alkuszik* című cikksorozata is.⁴³ Az elképesztő mennyiségű vállalat, mondhatni eszeveszett pörgés közben Lázár joggal érezhette, hogy a középiskolai tanárságnál többre hivatott, s egy magasabb szintre lépésnek következett el az ideje. Szinyei és országgyűlési képviselő fia, Félix közbenjárásával sem sikerült azonban eredményt elérnie: a Szépművészeti Múzeum igazgatója, Kammerer Ernő ellenállásán megtört az egyetemi vagy múzeumi karrier lehetősége.⁴⁴ (1917-ben újra megkísérelte, hogy igazi „virtigli” művészettörténész legyen: Pasteiner Gyula nyugalomba vonulása után Éber László, Gerevich Tibor, Hekler Antal, Meller Simon és Felvinczi Takács Zoltán küldött még be pályázatot az egyetemi tanszék vezetésére. A jelentésből kitűnik, hogy a Goldziher Ignác dékán vezette bizottság, amelynek

⁴¹ Lázár Béla: Paál László kiállítása (A Könyves Kálmán-társulatnál.) *Vasárnapi Ujság*, 1910. november 13. 949.

⁴² *A budapesti hatodik kerületi állami főreáliskola 20-ik évi értesítője az 1909–1910. évről.* Szerkesztette Rajner Raj Ferenc, igazgató. Budapest, 1910. 12. A müncheni kongresszusról külön is beszámolt: A IX. müncheni nemzetközi művészettörténeti kongresszus. *Művészet*, 8. 1909. 399–402.

⁴³ Sándor Ernáné: „Renaissance”. Egy politikai-társadalmi-művészeti és közgazdasági folyóirat története (1910–11). *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 5. 1971. 201–221.

⁴⁴ Szinyei Merse Pál 1910 nyarán írt levelei Lázár Bélának. SZM-KEMKI ADK, ltsz.: 3648/939-8., 3648/939/9. *A Majális festője közelről. Szinyei Merse Pál levelezése, önéletrajzai, visszaemlékezések.* Szerk. Szinyei Merse Anna. Budapest, 1989. 238–239.

Alexander Bernát, Domanovszky Sándor, Kuzsinszky Bálint, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Riedl Frigyes mellett tagja volt egykori tanára, Beöthy Zsolt is, finoman szólva nem támogatta jelentkezését.)⁴⁵

1912 tavaszán adta ki a Singer és Wolfner Kiadó a *Tizenhárom magyar festő* című kötetet, amelyet Lázár viszonylag friss – részben a *Művészet*-ben publikált – írásából állított össze. A könyvben Csók István, Ferenczy Károly, Fényes Adolf, Glatz Oszkár, Iványi-Grünwald Béla, Katona Nándor, Kernstok Károly, Kosztolányi Kann Gyula, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Mihalik Dániel, Perlmutter Izsák, Rippl-Rónai József és Vaszary János – ahogy az előszót jegyző Lyka Károly fogalmazott – „medaillon”-ja kapott helyet. Lyka felidézte közös diákoskodásukat Münchenben, ahol a magyar festők törzshelyén, a Café Lohengrinben „a pókhálás Fortunátus-mese kutatója ebben a körben vált az élő művészet élvezőjévé és kutatójává”.⁴⁶ A kutakodást Budapesten is folytatta: a készülőfélben lévő műveket megnézte a műtermekben, közben adatokat gyűjtött a Japán kávéház művészasztalánál. „Amit róluk írt és ír, mindenkorra becses dokumentum, mert közvetlen forrásból merítette. Hangsúlyoznunk kellett ezt a kiválóan fontos körülményt, mert igazságot szolgáltatunk vele a könyv szerzőjének is.”⁴⁷ Tudjuk, Lázár életében mekkora fontosságot tulajdonított a modern festészet terjesztésének, ilyenformán az illusztrációk nélküli kötet vizuális kiegészítését, egyszerűen hitelesítő preview-ját már februárban megtartotta Kecskeméten. „Előadását a festmények eredeti színeiben, u. n. Lumiere-felvételben készült vetített képek fogják kíséreti, ami magában is tündéres látvány.”⁴⁸ A mérvadó lapok (*Új Idők*, *Művészet*, *Vasárnapi Ujság*, *A Hét*) pozitívan fogadták a könyvet, ugyanakkor sajátos műfaját – „belletrisztikus esztétika” –, Lázár nem csak itt alkalmazott stílusát és megközelítésmódját a *Pécsi Napló* névtelen beszámolója ragadta meg a legjobban: „Mindenféle hajlamokat, mint működő lelki erőket tételez fel és disputál bele a művészek lelki világába, amelyek néha ellentétesek, néha párhuzamosak, hol gyengítik, hol erősítik egymást, hol elnyomatnak, hol győzedelmeskednek. Nincs az a sístergő és zakatoló gépház, melyben a dinamikus erők oly vehemens játékában lehetne gyönyörködni, mint a belletrisztikus esztétika hőseinek legbensőbb énjében.”⁴⁹

Anélkül, hogy Lázártól elvitatnánk szereplőválogatásának egyediségét, fontos hangsúlyozni, hogy műve a modern magyar festészet képviselőinek általános vonulatába illeszkedett. A művészek valójában Hock János távozása után, 1901-től megreformált, Vészi József és Csók István alelnöksége, Ernst Lajos igazgatósága és Rózsa

⁴⁵ Gosztonyi Ferenc: *A magyar művészettörténet-írás története (1875–1918). A „Pasteiner-tanszék”*. PhD disszertáció. Budapest, 2008. <http://doktori.btk.elte.hu/art/gosztonyiferenc/diss.pdf>; Gosztonyi Ferenc: *A „Pasteiner-tanszék” vége. Az 1917–18-as tanszéki pályázat története és iratai. Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 67–93.

⁴⁶ Lyka Károly. *Előszó*. In: Lázár Béla: *Tizenhárom magyar festő*. Budapest, 1912. 8. Az előszót Székely Aladár Lázár-fényképével az *Új Idők* is leköszölte: 1912. június 9. 609–610.

⁴⁷ Uo. 10.

⁴⁸ Dr. Lázár Béla Kecskeméten. *Kecskeméti Ujság*, 1912. február 18. 3.

⁴⁹ *Tizenhárom magyar festő. Pécsi Napló*, 1912. május 26. 16.

2. Ferenczy Károly: Lázár Béla arcképe, 1907. Szén, papír, 610×460 mm, MNG ltsz.: 1955-5805. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

Munkácsy titkáraként működött, s a mesterről már 1898-ban könyvet jelentetett meg, amelyet 1907-ben két kötetesre bővítve adott közre. 1910-ben pedig megírta a maga Szinyei-monográfiáját. 1905-ben *A magyar képzés úttörői* című könyvében a régi művészet részben elfeledett képviselőinek elősorolásával (Kupeczky János, Mányoki Ádám, Markó Károly, Brocky Károly, Barabás Miklós, Ligeti Antal, Than Mór, Liezen-Mayer Sándor, Mészöly Géza) és Munkácsyra való kifuttatásával alapozta meg kortársi szemléletét. Az 1906-os *A fiatalok* című kötet tételei (Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla, Katona Nándor, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Rippl-Rónai József) mintegy gerincét képezték a Lázár-féle sorozatnak. A közös Munkácsy-élményük mellett a Justh Zsigmond-Czóbel István-Mednyánszky László-körből érkező Malonyaynak természetszerűleg Mednyánszky volt a favoritja,⁵¹ Lázárnak pedig felfedezettje, Paál László rövid pályájának alapos feltárása kísérte végig életét. Találón ragadta meg karakterüket Ferenczy Károly: Malonyayról 1904-ben festett képet, Lázárról

Miklós titkársága alatt működő Nemzeti Szalonban kaptak részben önálló kiállítási lehetőséget, majd a virtuális csoport súlyát az 1907-ben megalakult MIÉNK nyomtatékosította. Egyidejűleg az 1901-ben rendezett velencei nemzetközi kiállítás Lázár-féle összeállításának törzsgárdáját is alkották. A népszerűsítő folyamatban is volt szerepe, 1902-ben az ő javaslatára kezdték meg a Nemzeti Szalonban azt az programsorozatot, melynek első előadóinak rajta kívül Pekár Gyulát, Vészi Józsefet, Bródy Sándort, Lyka Károlyt, Malonyay Dezsőt és Térey Gábort kérték fel.⁵⁰ Lázár biztosan tiltakozna ellene, de talán burkolt versengést is rejtő párhuzamosságok fedezhetők fel közte és kortársa, a bölcsészdoktorként szintén gimnáziumi, majd főreáliskolai tanári állást vállaló Malonyay Dezső életpályája között. A jelentős szépirodalmi munkásságot is felmutató, Ibsent fordító Malonyay 1896-ban ugyancsak

⁵⁰ Felolvasások a Nemzeti Szalonban. *Magyar Nemzet*, 1902. január 8. 7.

⁵¹ Ld. erről: Gosztonyi Ferenc: Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája. *Mednyánszky László (1852–1919)*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Markója Csilla. Budapest, 2003. 71–88.

cilinderes, ekkor még bajuszos portréját 1907-ben rajzolta meg. Kezükben mindketten könyvet tartanak.⁵² Az „előzményeket” 1914-ben Rózsa Miklós fölözte le, aki *A magyar impresszionista festészet* című, korábbi írásainak egybeszerkesztett füzérében a Művészház szerepének hangsúlyozásával mindegyik művész önálló bekezdést vagy fejezetet kapott.⁵³

Malonyay 1916-ban váratlanul meghalt, a világháború után Rózsa újabb területekre csoportosította át energiáit, egyedül Lázár, úgy is, mint a Szinyei Társaság tagja, ragaszkodott eszményeihez, s a szövegeket némiképp aktualizálva, újabb portrékkal kiegészítve próbálta megjelentetni 1921–1923 között, az Ernst Múzeum Művészkönyvei sorozatban (Csók István, Iványi-Grünwald Béla, Perlmutter Izsák, Gyárfás Jenő, Rudnay Gyula, Rippl-Rónai József, Vaszary János). Programját 1919-ben, az 50. születésnapjára és írói munkásságának 25. évfordulójára rendezett ünnepi lakomán fejtette ki: „Mit jelentett eddig is a munkám? Személykultusz? Nem, százszor nem! Jelentett harcot az akadémikus művészet, a konvencióvá jegecesedett formulák ellen – követelte az impresszionista látás, a pleinair, a természet egyéni interpretálásának jogát. Ezek az ideálok még mindig a messzi távolban állnak előttünk, küzdünk hát értük tovább is. Két dolog megnyugtat ezenközben. Először az, hogy *mögöttem* egy erős és új amatőrsereg [műgyűjtők] áll, nagyrészt saját nevelésem, hisz csak a legutolsó kiállításon tizenegy amatőr egykori tanítványom volt. Másodszor, hogy *mellettem* egy olyan erős művészgárda áll, az első tizenhárom után jött egy második, sőt jön egy harmadik generáció és a magyar művészet jövő sorsát ez fogja eldönteni.”⁵⁴

FIKCIÓ ÉS VALÓSÁG

Lázár 1909-es *Új csapáson* című könyvét romantikus-szerelmi művészregényként, korjelző kulcsregényként és elveit közvetítő tézisregényként egyaránt olvashatjuk, miközben az érezhető, mintha a türelmetlen szerző fel akarná gyorsítani a beteljesülés folyamatát. Az alakok egy része saját nevén szerepel (Munkácsy, Durand-Ruel), míg máshol jól felismerhető álnevek mögé bújnak (Szluha János=Szinyei, Robel Révi István=Rippl-Rónai, Jób Pista=Csók stb.). A főhőst, a Monet, Degas, Cézanne bámulatát kiváltó, a napfény titkait kutató Sándorffy Ákost részben saját élményeiből, részben kortársaiból gyúrta össze Lázár. A történet kifutása egy épülő, összművészeti Magyar Népház, amellyel az „öreg mester”-nek (Lechner) szolgáltalt igazságot, ahol elhelyezésre kerül majd a magyar *Pleinair-múzeum*. „Az épületcsoportok egy nagy egységes egészet fognak alkotni, de ez egészben a részletek gazdag változatosságban

⁵² Mindkettő a MNG gyűjteményében (*Malonyay Dezső*, ltsz.: 5081; *Lázár Béla arcképe*, ltsz.: 1955-5805). A portré elkészülésének alkotói folyamatát felidézi Lázár 1912. i. m. 45–46.

⁵³ Ld. erről: Szücs György: Az impresszionizmus „lápvidékén”. Szempontok Rózsa Miklós *A magyar impresszionista festészet* (1914) című könyvének mai olvasatához. Előadás a *Látkép 2021* művészettörténeti fesztivál *Könyvek, képek, évek II.* szekciójában, 2021. szeptember 24. *Látkép 2021. Művészettörténeti tanulmányok*. ELKH BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2022. 02 köt. 88–98.

⁵⁴ Dr. Lázár Béla ünneplése 1869–1919. Budapest, 1919. 7.

helyezkedhetnek el. A művészetek minden ága: képzőművészet és zene, az irodalom és a nemes sport, felnőtt és agg, gyermek és ifjú egyaránt otthonra lel benne [...] Amit a nép stilizáló, dekoratív, konstruáló tehetsége alkotott: a népszellem formateremtő képzeletében gyönyörködni akaró a Pleinair-muzeumban megtalálja.⁵⁵

A regény programja, a modern magyar művészet sikertörténetének látomása a külső világban is megvalósulni látszott, ugyanis vele egy időben, 1909 februárjában külön füzetben jelentette meg Lázár a MIÉNK második kiállításáról szóló beszámolóját. (A belső borító felhívta a figyelmet, hogy regénye a Nemzeti Szalon pénztáránál megvásárolható.) „Új csapásra jutottak, ahol eleinte nehéz volt az eligazodás, – de súlyos, kínos önsanyargatás útján (ennek beszédes tanúi Kernstock rajzai), végre kiérttek az első tisztásra... S mi fog történni? Az, hogy ez a formavilág is magyar ritmusra fog felépülni. Amint – ahogy a magyar pleinairistákra is, idegen tanok hatottak, – de nézzék meg most Ferenczy, Fényes, Vaszary, Rippl-Rónai tájképeit: a magyar ég, a magyar föld színei, a magyar érzés módján, kacszagnak felénk. Ezek a színek csak nálunk égnek így, ezek a harmóniak csak magyar ember lelkéből fakadhattak ki!... Ez lesz a jövője az új festésnek is, – magyar színharmóniak szintézisét hozza a jövő.”⁵⁶

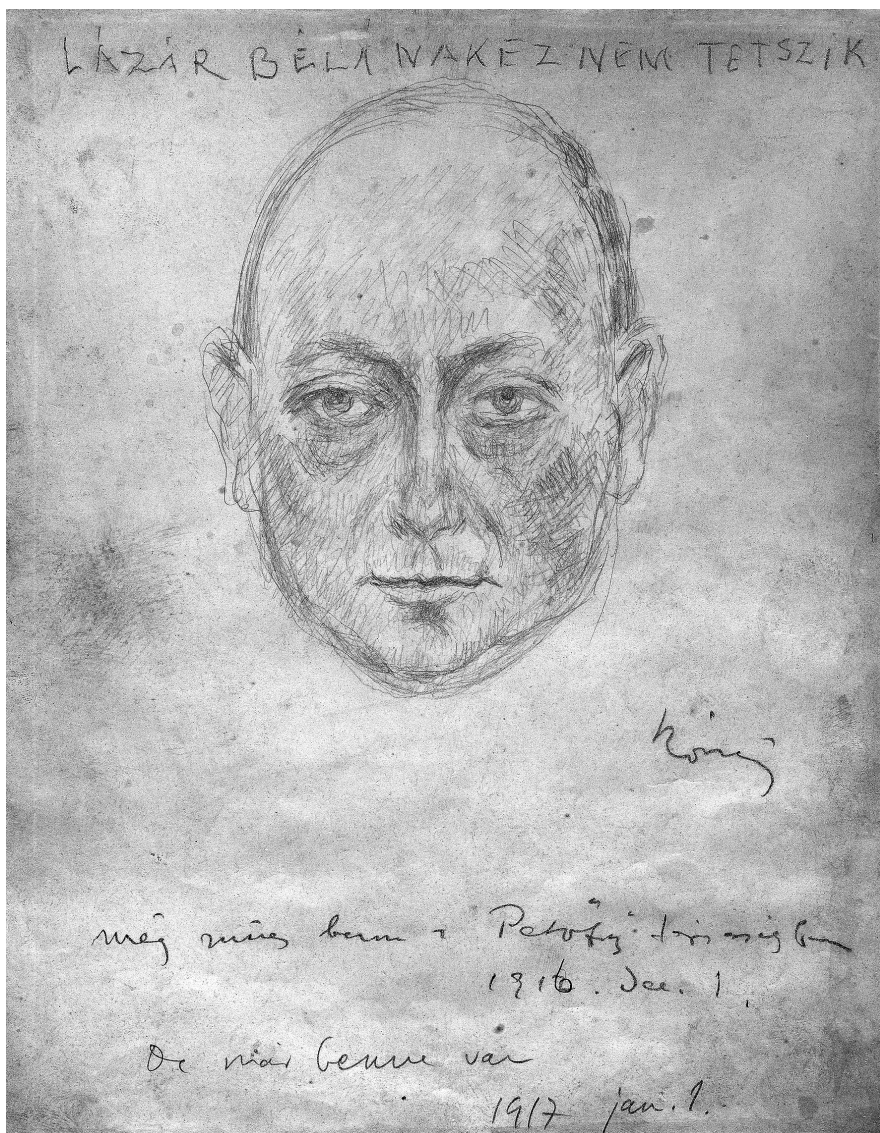
A kis kötet felvetette problémák második kiadása idején, 1916-ban is aktuálisak maradtak. A háborús fellegek elfedték a felrajzolt perspektívát: a könyv végül nem vált önbeteljesítő jóslattá. Lázár azonban nem adta fel agitációját, *A magyar művészet jövője* Ernst Múzeumbeli előadássorozatában, majd könyvében csokorba szedte az új világ felépítésének feladatait, általában a magyar művészet, ezen belül a festészet, az építészet, a szobrászat, az iparművészet, a művészeti nevelés és a múzeum kérdéseiben. Jellemzőek az egyes fejezetek dedikációi, amelyek az elmúlt fél évszázadban lezajlott művészeti modernizáció jeles képviselőinek, Eötvös József, Lechner Ödön, Ráth György, Pulszky Károly és Kada Elek kecskeméti polgármester emlékének szólnak. Az előbeszéd lendületét, egyszersmind pongyolaságát megőrző, kissé sokat markoló fejezeteiben a külföldi behatások végzettségére hívja fel a figyelmet, más esetekben viszont azok termékeny asszimilációját üdvözli, mint Csók István, Ferenczy Károly vagy Rippl-Rónai József esetében. A csábító európai minták ellenére a saját érzés mint nemzeti elem megőrzésével járulhatunk hozzá a *világművészet*hez. Ha csak néhány felvetését kiragadjuk: színvonalas műkereskedelem, magyar képzőművészeti export, önálló magyar művészeti múzeum igénye, gipszmásolatok helyett eredeti tárgyak gyűjtése, a műemlékek visszaépítésének hazugsága stb. rögtön a mai kor aktuális problémáihoz jutunk.

Nem meglepő módon, a könyv kiváltotta Fülep Lajos kritikáját, akit valószínűleg az is zavart, hogy ekkor már dolgozott saját történetfilozófiai művén, a *Magyar művészet* kéziratán.⁵⁷ Nagyhangú, üres frázisokkal teli, dilettáns műnek nevezte, amelyben

⁵⁵ Lázár Béla: *Új csapáson*. Budapest, 1909. 210. Egy értelmezési kísérlet: Szücs György: Ki a legnagyobb magyar festő? Lázár Béla *Új csapáson* című regényének elemzése. Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, MNG Előadóterme, 2004. április 28. (kéziratban)

⁵⁶ Lázár Béla: *A M.I.É.N.K. második kiállítása*. Nemzeti Szalon, Budapest, 1909. 3.

⁵⁷ Az első rész: Európai művészet és magyar művészet. *Nyugat*, 11. 1918. 484–499.

3. Rippl-Rónai József: Lázár Béla arcképe, 1916/17. Ceruza, papír, lapméret: 241×190 mm. Felirat k. fent: Lázár Bélának ez nem tetszik, Felirat k. lent: még nincs benne a Petőfi társaságban 1916. dec. 1. De már benne van 1917 jan. 1. MNG ltsz.: F.59.3.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

különösen Lázár panaszos öndefiníciója „egy negyedszázad, ideális munkában eltöltve, de soha azon a helyen, ahol szívem szerint dolgozhattam volna” – lépte át tűréshatárát. Véleménye szerint Lázár éppen hogy kiváltságos helyzetben volt és van, hiszen megismerhette a magyar művészet fontos alakjait, látta a különféle csoportosulások

megalakulását, s bárki másnál inkább az adatok birtokába jutott. Lázár kritikái és esztétikai tevékenysége helyett éppen azzal tenne nagy szolgálatot a magyar művészetnek, ha felvállalná a krónikáíró szerepét, hiszen például a nagybányai mozgalom története sincs megírva.⁵⁸ Lázár válaszában visszautasította, hogy olyasmit kérjenek számon rajta, amit nem tekintett feladatának: „Én a könyvemben, mely a magyar művészet jövő boldogulásának feltételeit vizsgálja, elméleti megállapítások helyett, a létező viszonyokkal számolva, egy sor reformeszme mellett agítálok [...] Különben csak állapítsa meg Fülep Lajos filozófiai vagy szociológiai szempontból, hogy van-e magyar művészet, van-e múltja és jelene, – addig én az élő magyar művészek segítségével, a könyvemben kifejtett reformtervek végrehajtásával igyekszem megalapozni a magyar művészet jövőjét.”⁵⁹

RÉGIEK ÉS ÚJAK: A TEÓRIA A GYAKORLATBAN

Lázár művészetelméletének egyik pillére a személyiségből kiinduló, majd az abból kibontott életműértelmezés volt. A származás, az első környezeti élmények hatásának akkor Taine nyomán újszerű, manapság már inkább konvencionális vizsgálata révén perelte vissza Dürert a magyar kultúra számára. „Hiába, az Ajthosyak lelke lappang benne és arcképművészetének nagy jellemdomborító erejében a tempós magyar úr széles látóköre, mély emberismerete és erkölcsi felfogásának szilárdsága szólal meg. Az apostolokat ábrázoló művében látjuk Dürer legnagyobb tettét: azt a nagy emberi típust teremtette meg, amely német földön azelőtt nem volt meg. Ehhez pedig az apai lélek juttatta.”⁶⁰ A Paál László-tantétel emígyen hangzik: „A magyarság művészi genie-jének igazolására Paál László művészete kitűnő tanú. Ez a székely származású fiatal ember, merőben idegen környezetben, igyekezett megőrizni a maga egyéni jegyét, s visszaadni fájának sajátos képzeletét.”⁶¹ Hasonlóképpen érvel, amikor a Szinyei család ősi eredetét köti össze az ismert végeredménnyel, a festő képeinek világával. „A vas megyei Merséket pedig némelyek avar eredetűeknek tartják, akiket a honfoglaló magyarok már itt találtak, itt, a Duna táján, s ígyen mily nagy ideje, hogy magyar napot, magyar eget, magyar földet látott a család sok fia-ága. Csoda-e, hogy annak egyik leszármazottja aztán, megtelítve vele szívét-lelkét, magával vitte – mint csiga a házát – akkor is, mikor idegenbe került eget, földet, napot festeni?”⁶²

Az eleve elrendelt személyiségalakulásból következik az ún. képzeletstruktúra „absztrakt” vagy „konkrét” volta: Lázár művészetelméletének másik pillére. Az évtizedek

⁵⁸ Fülep Lajos: A magyar művészet. *Huszedik Század*, 18. 1917. 369–371.

⁵⁹ Lázár Béla: Néhány szó Fülep Lajos bírálatára. *Huszedik Század*, 20. 1919. 479.

⁶⁰ Lázár 1938. i. m. 238.

⁶¹ Lázár Béla: *Paál László*. Budapest, 1903. 1.

⁶² Lázár Béla: *Szinyei Merse Pál a pleinair festés előfutása*. Budapest, 1913. 5–6. A problémáról ld.: Róka Enikő: A nemzeti jelleg és az „idegen” hatások befogadásának kérdése a századfordulón. *XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Király Erzsébet et al. Budapest, 2010. 209–215.

alatt összeálló rendszer első csírái a századfordulón mutathatók ki: 1900 márciusában a Szabad Lyceum keretében négy előadást tartott a művészi képzeletről.⁶³ Hogy mekkora fontosságot tulajdonított a képzelet kutatásának, azt Geöcze Sarolta Ruskin-könyvének (Athenaeum, 1903) ismertetésében olvashatjuk a mester elhanyagolt, ám annál fontosabb megállapítására vonatkozóan: [...] genialis intuíció, az esztétikai irodalom gyöngyszeme, a művészi alkotás lélektanának legbecsesebb fejtegetése⁶⁴.

Lázár 1906-os évfordulós cikkében Rembrandt művészetének egyszerű felidézése helyett modern kori értelmezésének, egyszersmind saját felfogásának gyökereire világitott rá. Indításként párhuzamba állítja az ellentétes festői alkatú Raffaellóval: „Az egyik a rajzlátás, a másik a fénylátás mestere, s amint koronként más-más felfogáshoz hajlott az ízlés, változott a korok ítélete is.” A hűvös, klasszicizáló tendenciák után a 19. század közepén a realisták tekintik elődjüknek, amelyet megerősít Théophile Bürger-Thoré (pontosabban Thoré-Bürger) 1867-es tétele, miszerint a modern művészetnek Rembrandt az őse. Eugène Fromentin ellenében Taine-nek ad igazat, aki a szerint Rembrandt a leghollandabb festő. „A holland atmoszféra vezette őt annak a modern művészet által ösmert igazsággá vált tételnek kultiválására, hogy a festmény főszereplője a színes, vibráló, mindent átfogó és mindent feloldó levegő, s a modern művészet nagy atmoszféra-festészete Rembrandtban találja első művészi kifejezőjét.” Fény-árnyék felfogása, a színes árnyék felismerése, egyáltalán a fényproblémák felvetése révén Rembrandt az első luminista (Gustave Geffroy), s innen már csak egy lépés az elgondolás, hogy az egyébként valóban későbbi címadású *Éjjeli Őrjártán* „eljutott a plein air legvakmerőbb megoldásáig, ahol a formákat és színeket szinte felbontotta a fény [...]”⁶⁵ Lázár évtizedek múlva már higgadtabb magyarázatot adott a korábban lelkesen üdvözölt jelenségre: „Az impresszionizmus diadala idején, a jelen század első évtizedeiben, Rembrandt művészetének azon elemeiben látták nagyságát, melyekkel az akkori idők művészetének ősévé lehetett magasztosítani. De egy ilyen sokrétű és mélyeséges érzésű művészt nem lehet mégse egyetlen irányhoz lekötöni.”⁶⁶

Az irodalmi és képzőművészeti nézőpont egyidejű láttatása és teóriáinak egy másik kifejtése a *Molière mint műkritikus* című tanulmánya, amelyet a Szinyei Merse Pál Társaság 1922. április 23-i ülésén olvasott fel.⁶⁷ Ebben részletesen bemutatja a két udvari festő, Charles Le Brun és Pierre Mignard vetélkedését, majd ismerteti és interpretálja Molière-nek Mignard védelmében született 1669-es, hosszú tankölteményét. Lázár konstrukciójában egyértelműen Molière pártján áll, akinek „realista tehetsége” a valóságosság követésében és az egyénítésben ütközött ki: ez „képzeletének konkrét

⁶³ A művészi képzeletről. *Magyar Nemzet*, 1900. március 2. 22.

⁶⁴ Lázár Béla: Ruskin. *Magyar Nemzet*, 1903. november 26. 2.

⁶⁵ Lázár Béla: Rembrandt. (Születése háromszázados évfordulója alkalmából.) *Pesti Hírlap*, 1906. július 15. 34-35.

⁶⁶ Lázár Béla: Az amsterdami Rembrandt-kiállítás. *Pesti Hírlap*, 1935. október 4. 8. Megköszönöm Gosztola Annamáriának, Ember Ildikónak és Rényi Andrásnak a Lázár-cikken messze túlmutató Rembrandt-recepcióhoz való inspiráló hozzászólását.

⁶⁷ Lázár Béla: *Molière, mint műkritikus*. Budapest, 1922.

hajlandósága” miatt volt lehetséges. Mai szemmel már nem látunk alapvető stílusbeli különbséget, főleg nem érezzük Le Brun merev rajzosságának (dekoráció) és Mignard festőiségének (kolorizmus) szembeállítását, amelyek Lázár szerint a Poussin–David–Ingres-, illetve a Rubens–Delacroix-vonulatba illeszkednek. Az előbbi kifutását Cézanneban, az utóbbit az impresszionisták festészetében találja meg. A Mignard esetében felmerülő, korabeli, ám áthallásos *delirium colorans* vádját, majd győzelmét a Szinyei Társaság tagsága valószínűleg nagy meglepéssel hallgatta.

Egy idő után automatikusan rááll a szemünk és az agyunk a Lázár-féle felosztás rutinos alkalmazására. Monográfiájában Fadrusz szüleinél olvashatjuk: „[Az apa] munka után meghúzódott az udvarban, szótlantul, maga elé mélyedve. Ki tudja, mi mindent össze nem álmódott, mialatt csak szemei ragyogtak. Hosszú fekete szakállát simogatta, miközben csendesen iddógált. A felesége ép az ellentéte volt: csupa szorgalom, mozgékony, értelem, számítás.” Könnyedén vágthatjuk rá, hogy egy „absztrakt” és egy „konkrét” képzetstruktúrájú párról van szó, s kíváncsian várjuk a folytatást: vajon Fadrusz mit örökölt tőlük? Lázár nem marad adós, Fadrusz személyiségét a következőkben foglalta össze: „Így kapta meg János, a rég kipihent erők vulkanikus kitöréseként, a nemes vegyületet: az apa érzékenységét, mély érzését, álmodozó lelkét, az anya akaraterejét, lobbanékonyágát, a francia őstől örökölt formaérzékét, mik együttvéve egyensúly teremtettek benne a képzelgések és kiszámítások, a légvár építése és a lehetőségek számbavétele között, hogy homályos, zavaros, kontúr nélküli képek helyett, biztos reliefet, zárt vonalakat, határozott formákat ölthessenek képzeleti képei.”⁶⁸

Lázár kulcsfogalmait, alaptéziseit időnként maga is igyekezett újra és újra tisztázni, némelykor a művész képzeletére, máskor egy-egy korszakra, sőt a befogadó (kiállítás-látogató, gyűjtő) művészeti látásának meghatározottságára kihegyezve. „A gótikus, a renaissance, a barokknak nevezett korokban, de a XIX. század folyamán is, melynek egyes korszakait empire-nak, romantikusnak s naturalista-impresszionistának nevezték el, két stílustörekvés uralkodott, de ez a jelenség már a barlanglakók művészetében, az egyiptomi, görög népek körében is világosan felismerhető, mert ez megfelel az emberi természet alaptulajdonságának, mely alapján kétféle, kétféle agyvelő struktúrával, kétféle hajlandósággal, s ez magyarázza meg az emberiség folytonos ellentmondásait, mert ez a két hajlandóság kétféle alapérzést, kétféle látást, kétféle felfogásmódot jelent. Ez a kettősség megnyilatkozik az emberek értelmiségében és képzeletében és minden tudományban, minden művészetben találkozunk vele. Ideáлизmusnak és réalizmusnak nevezték mások, absztraktnak és konkrétanak nevezzük mi, klasszikus és romantikusnak, gótikus és görögnek nevezik egyesek, – a címke nem fontos, de annál fontosabb a lényege, mely örökös ellentmondásokra és egymást meg nem értésre vezet.”⁶⁹

A legpontosabban talán az 1929-es bővített Paál László-monográfiájának a tájkép fejlődéstörténetét kibontó előszavában és a *Magyar Művészetben*, a róla szóló *Önismertetésében* fejtette ki. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján arra jutott, hogy a művészetben az „egy vonalban haladó fejlődés” helyett „két vonalban egymás

⁶⁸ Lázár Béla: *Fadrusz János élete és művészete*. Budapest, 1925. 10.

⁶⁹ Lázár Béla: *Levelek a művészetről. A Hét*, 1921. május 1. 205.

4. László Béla könyvtárában, 1930-as évek, fölötté a polcon Pásztor János Munkácsy mellszobra. László Béla hagyatéka, ELKH BTKMI Adattár, ltsz.: MKCs-C-I-44/845-10 © ELKH BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest

mellett haladó sor” mutatható ki, ahol a művészek fantáziája kétféle formában nyilatkozik meg. „Ezt a két sort, s azok poláris ellentétét újabban mások is hangsúlyozzák. Worringer absztrakció és beleérzés, Frankl téraddíció és térdivízió, Strzygowski a dél és észak, Wölfflin a vonal és a szín, Keyserling a racionális és dekoratív, Bodnár és újabban Dvořák az idealizmus és realizmus ellentéteit állítják fel.”⁷⁰ Úgy érzi azonban, hogy a Spengler óta divatos morfológiai leírások nem hatolnak a lélek mélységeibe, a kultúra mozgásának ismétlődő, kettős vagy hármas hullámvonala, a különféle típusok egész világra vetített mechanizmusa nem képes a műalkotás elemzésénél elengedhetetlen lélektani okokat kimutatni. Erre szolgál a művészi képzelet struktúrájának feltárása. „Általában nem vagyok híve az absztrakt elméletekből való kiindulásnak, hanem a kutatás, elemzés, részletezés alapján való elmélethez felemelkedésnek. Nem

⁷⁰ László Béla: Paál László élete és művészete. (Önismertetés.) *Magyar Művészet*, 5. 1929. 296.

a priori elfogadott metafizikából akarok kiindulni, hanem pszichológiai megismerésekből, melyek elvezethetnek metafizikus konstrukcióhoz, – ez azonban későbbi idők feladata. Egyelőre az induktív kutatásnál tartunk. Mint tehát látható, Paál-könyvem is csak egy állomása az életcélomhoz való eljutásnak, amelyet *Új Laokoon* cím alatt szeretnék megírni.”⁷¹

Lázárnak tehát – miközben nem szüneteltette előadásait, alkalmi cikkeit – a nagy rendszer megalkotásának vágya lebegett a szeme előtt. Könnyen mondhatnánk, hogy nem látta, vagy nem akarta látni a 20. század első felében bekövetkezett történelmi, kulturális és művészeti változásokat, azt aényt, hogy a régi kulcsok, a bevált megközelítési módszerek immár alkalmatlanok az új fejlemények, radikális fordulatok, az új természetlátás (Kállai Ernő) és az új képi valóság (Moholy-Nagy László)⁷² pusztá leírására, nemhogy a lényeg megragadására. Az 1930-as évekre valamelyest lehiggadt avantgardizmus után a klasszicizáló és kolorisztikus tendenciák ismételt térhódítása mintegy igazolták előfeltevését, a különféle formabontó irányzatok epizód jellegét, s akárcsak a nagybányai művésztelep elméleti alapjait megfogalmazó Réti István, hitte, hisz hinni akarta, hogy a 19. század utolsó harmadában kialakult természetelvű festészet igazságkeresésével, spekulációktól mentes „őszinteségével” az egyedül üdvözítő művészeti magatartásforma. Ennek egyik letéteményese volt az Ernst Múzeum következetes kiállítási programja, amelynek első tíz évét 1922-ben így értékelte: „Igazolja azt, hogy egységes művészi törekvés vonult át rajtuk, be akartuk mutatni azokat a művészeket, kik a természet áhítatos megfigyelői és közvetlen benyomásainak művészi alakítói. Azokat a művészeket, kik a magyar természet glorifikálásával, magyar lelkük őszinte kifejezői, s a magyar művészi tradíció öntudatos tovafejlesztői, amint azt klasszikus mestereink állandó szemléltetésével igazolni is tudtunk.”⁷³ A két világháború közötti visszatekintő cikkeiből viszont az is kiderül, hogy az 1910-es években ellátogatott Picasso műtermébe,⁷⁴ a Stein-szalonban találkozott Matisse-szal,⁷⁵ más alkalommal dadaista Picabiával,⁷⁶ a Lapin Agile kávéházban pedig 1919-ben meghallgathatta Apollinaire kinyilatkoztatásait a kubizmusról.⁷⁷ Már akkor értetlenkedésének adott hangot, elmesélése szerint vitákba is bonyolódott, de évtizedekkel később megkönnyebbülve vette tudomásul, hogy ezek a fejlemények nem kérdőjelezik meg a művészet általa vallott fejlődési sémáját.

⁷¹ Uo. 298.

⁷² Lázár Béla: Az új látás. *Pesti Hírlap*, 1930. október 28. 6.

⁷³ Lázár Béla: *Az Ernst-muzeum első tíz éve (1912-1922)*. Budapest, 1922. 15.

⁷⁴ Lázár Béla: Párisi impressziók. *Művészeti Szalon*, 1926. október, 9–11.

⁷⁵ Lázár Béla: Párisi impressziók. Elképzelt beszélgetés Matisse-szal. *Pesti Napló*, 1936. június 28. 40. Legújabbán ld.: Gosztonyi Ferenc: „Szemüveges professzor-forradalmár”. Matisse a magyar sajtóban 1910 körül. *Henri Matisse. A gondolatok színe. Remekművek a párizsi Centre Pompidouból*. Kiállítási katalógus / Szépművészeti Múzeum. Szerk. Aurélie Verdier, Fehér Dávid. Budapest, 2022. 49–66.

⁷⁶ Lázár Béla: Dada élete és halála. *Pesti Hírlap*, 1931. november 22. 8.

⁷⁷ Lázár Béla: Apollinaire, a kubisták pápája. *Magyar Hírlap*, 1934. december 30. 26.

A TÖRTÉNELEM ROSTÁJÁN

1937-ben Ernst Lajos halála egy korszak lezárását is jelentette, az addigi szellemi és finansziális alap megszűnt, s a művészeti igazgató személyes presztízse pillanatok alatt elpárolgott. Az idősödő Lázár hirtelen egy jövedelem nélküli „magánzó” megalázó szerepében találta magát. 1938-ban kétségbeesett lépésre szánta el magát: több ezres könyvtárának bearázásával és eladási kínálatával próbálta áthidalni életének – ekkor még nem tudta – ezután csak fokozódó nehézségeit.⁷⁸ A tematikus, földrajzi, korszakok és műfajok szerinti stb. csoportosításban helyet kaptak a kortársak, életpályájának kísérői, Lyka Károly, Malonyay Dezső, Hekler Antal, Meller Simon, Petrovics Elek, Alexander Bernát, Kállai Ernő, Genthon István, Fülep Lajos, Rózsa Miklós és mások. A Petőfi Társaság lapjánál, a *Koszorúnál* közeli munkatársa, Gáspár Jenő is elképedésének adott hangot a könyvkatalógus olvastán.⁷⁹ Ugyanabban a számban közölték Lázár rövid beszámolóját új könyvéről, a *Művészetről*. Az első pillanatban érzégszerűnek tűnő zárómondat valójában a mindinkább peremhelyzetbe szoruló, kirekesztettségét érző értelmiségi fájdalmas és keserű búcsúja: „Noha a terjedelem kiszabott volta nem engedte, hogy a magyar művészet emlékeire bővebben kitérjek, – ó, mint vágyódom ilyenfajta kis magyar művészettörténetet írni, – de ez már aligha lesz lehetséges, – elszedte tőlem a sors szerszámaimat, a könyveimet, – ebbe a könyvbe beleírtam egész magyar lelkemet, – melyet senki, soha, tőlem el nem vehet.”⁸⁰

Kontrasztként akaratlanul is felidéződik az a fél évszázados jelenet, amikor Hermann Bahr az antiszemitizmusról szóló interjúkötete után felkereste „Lazzaronit” lakásán, amelyről azután beszámolt a *Westfälische Rudschauban*. Ennek a cikknek a fordítását adta közre Lázár az *Egyenlőségben*. „A kissé sötét előszobából, tágas, világos dolgozó szobába léptem. Szőnyeggel borított falairól kiváló írók és művészek arcképei mosolyogtak le reám. A szoba jellegzője: a nagy könyvtárszekrény, telten-telven a legdrágább, főképp esztétikai és művészettörténeti könyvekkel. A mahagóni fából faragott, nehéz íróasztal előtt egy fiatalnak látszó, valójában éltes úr ült, s ép egyik legegészebb kritikáját óriási hahotázás közben írta” – rögzítette első benyomásait Bahr.⁸¹ A helyzet lényegesen megváltozott: a könyvek és a vidámság eltűntek, az antiszemitizmus kérdése viszont aktuális maradt.

A világháború alatt, a történelem szorításában valószínűleg többször is számba vette egykori tanítványait: kiknek a segítségére számíthat. A lehetséges vagy valós kapcsolati háló szempontjából érdekes lehet, hogy iskolájában az 1902/1903-as tanévben az Angyal Dávid történelemtanár-történész által vezetett Ifjúsági Kör elnöke Benedek

⁷⁸ Dr. Lázár Béla művészeti és irodalmi könyvtárának könyvjegyzéke. Budapest, 1938.

⁷⁹ (–ő.) [Gáspár Jenő]: Eladó a könyvtár. *Koszoru*. A Petőfi Társaság Közlönye, Úf. 5, 1938, 1. 41–42.

⁸⁰ Lázár 1983. i. m. 49.

⁸¹ Lázár Béla: *Palinodia*. *Egyenlőség*, 1894. február 23. (Melléklet) 4. Bahr eredeti műve: *Der Antisemitismus. Ein Internationales Interview von Hermann Bahr*. Berlin, 1894.

Marcell, titkára Hóman Bálint, főjegyzője Lehel Ferenc, jegyzője Darányi Kálmán, karmestere Jaschik Álmos, egyik pénztárosa pedig az egy évvel korábban érettségizett Czöbel (Zobel) Béla öccse, Ernő volt.⁸² Csánky Dénest, a Szépművészeti Múzeum igazgatóját is felkereste levelével. Egyszerre szomorú és szájalomra méltó, ahogy az irracionális korszakban a 19. században szocializálódott író törvénytiszteletét és magyarságát igyekezett bizonygatni.⁸³ Szerencsére tehát volt kihez fordulnia, talán ennek is köszönhető, hogy 1944-ben sikerült kormányzói mentességet kapnia.⁸⁴ A nevek többsége azonban a „felszabadulás” után újabb megbélyegzés forrásává vált. Lázár próbálta megtalálni a helyét a „forradalmi” rendszerben, reménykedett a Petőfi Társaság és más szervezetek újraledésében, de 1949-ben, a szovjet kiállítás megtekintése után nem voltak többé illúziói: „Mikor kiléptem a kiállítási termekből, a magyar lapok kritikáira gondolva, megdöbbsentem: mely kint érezhet egy igaz és önálló festő, ki ezeket a világtól rég elmaradt piktúrát szenvedte át? Én úgy éreztem magam az egyes képek előtt, mintha a múlt század utolsó fertály éveiben, valamely tömegkiállításban kapkodnék levegő után.”⁸⁵ Minden nap azért fohászzkodott, hogy élete főművét, *A művészi képzelet lélektana* kéziratát legyen ereje befejezni és legépeltetni. A betegágyánál őt felkereső újságíró még rögzítette utolsó, töredezett szavait szeretett Munkácsyjáról...⁸⁶ A szó elszállt, vajon az írás megmarad?

LÁZÁR BÉLA PÁLYAKÉPE

Lázár Béla (Nagyvárad, 1869. február 8. – Budapest, 1950. május 28.) író, művészettörténész, szerkesztő. Édesapja: Lázár Lipót; édesanyja: Krausz Terézia. 1886–1890 között a Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán tanult, ahol professzorai Beöthy Zsolt, Gyulai Pál és Heinrich Gusztáv voltak. 1890-ban Gyulai Pálnál doktorált *A Fortunatus mese a szépirodalomban* c. témában. 1888/89-ben a berlini egyetemen Rousseau és Lessing életrajzírójánál, Erich Schmidtnél, majd a müncheni egyetemen a Goethe-filológus Michael Bernaysnál tanult. Berlinben ismerkedett meg Henrik Ibsen-

⁸² *A budapesti VII. kerületi magyar királyi állami főgymnasium huszonkettedik évi értesítője az 1902-1903-ik iskolai évről.* Közli: Dr. Cherven Flóris cz. főigazgató, főgymn. igazgató. Budapest, 1903. 83. Hóman Bálint szempontjából – Lázár nevét nem említve – a kérdést áttekintette: Ujváry Gábor: Hóman Bálint gimnáziumi kapcsolatrendszere. *A Horthy-korszakról az értékeremtő történetírás jegyében. Az újragondolt negyedszázad konferenciasorozat. Áttekintés és tanulmányok.* Szerk. Gulyás László et al. Szeged, 2021. 291–304.

⁸³ Györfly László: A művészettörténészek szellemi köztársaságának professzora. Beszélgetés Bogyay Tamással. In: Györfly László: *Tiroli muskátli magyar erkélyen. Huszonegy beszélgetés nyugati magyarokkal.* Budapest, 1998. 243.; Molnos Péter: Egy levélről, avagy kinek lehet „jó lecke egy kis internálás” (2016.01.17.) <https://www.kieselbach.hu/hirek/lazarbela>

⁸⁴ Mentésítő okirat. (3300/1944. M.E. 254. szám.) Lázár Béla hagyatéka, ELKH BTKMI Adattár, ltsz.: MKCs-C-I-44

⁸⁵ A szovjet festészeti kiállítás. Dr. Lázár Béla jegyzetei. Lázár Béla hagyatéka, ELKH BTKMI Adattár, ltsz.: MKCs-C-I-44/296.

⁸⁶ Zsoldos Andor: „Mit csinál az a szélhámos világcsavargó”. Utolsó beszélgetés Munkácsy Mihály titkárával a halálos ágyon. *Haladás*, 1950. június 1. 4.

nel. 1892–1893-ban Párizsban élt, ahol közeli kapcsolatba került Munkácsyval, akinek titkára lett. Találkozott Hyppolite Taine-nel. 1894-ben felkereste Koppenhágában Henrik Ibsent és Oslóban Georg Brandest. 1893–1904 között a VII. kerületi állami főgimnáziumban, majd 1904–1912 között a VI. kerületi állami főreáliskolában tanított magyar és német nyelvet. 1901-ben a velencei nemzetközi kiállítás magyar osztályát rendezte. 1902-ben Paál László-kutatásokat végzett Münchenben, Párizsban és környékén. Megnézte a Pellerin-gyűjtemény Manet-képeit. 1903-ban a bécsi magyar kiállítás rendezése a Kunstsalon Piskóban. 1903–1907 között a *Magyar Tanügy* című hetilapot, 1905–1906-ban a *Modern Művészet* folyóiratot szerkesztette. 1909-ben előadást tartott Szinyeiről a IX. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszuson Münchenben (*Ein Vorläufer der Pleinair-Malerei*). 1910 márciusában a pozsonyi Toldy-kör által meghirdetett, Fadrusz Jánosról szóló irodalmi pályázat nyertese. 1910 áprilisában Szinyei Merse Pál kollektív kiállításának megszervezése a müncheni Galerie Heinemannban. 1910-ben újabb párizsi út: megfordult a Stein-szalonban és Picasso műtermében. 1911-ben a Római Nemzetközi Képzőművészeti Kiállítás magyar anyagának rendezője Karlovsky Bertalannal, ahol Szinyei külön termet kapott. 1912-ben meglátogatta Monet-t Givernyben. 1912–1937 között az Ernst Múzeum igazgatója. 1915-ben J. N. Laurvik megbízott felkérte a San Franciscó-i Panama-Pacific Világkiállítás magyar anyagának összeállítására, azonban a technikai nehézségek miatt lemondott. Az 1925-ben induló *Magyar Művészet* főmunkatársa. A Szinyei Merse Pál Társaság Falus Elekkel, Iványi Grünwald Bélával, Majovszky Pállal és Petrovics Elekkel együtt felkérte londoni kiállításuk anyagának összegyűjtésére. 1925-ben megházasodott, felesége Schanzer Edit. 1926-ban az Éber László-féle Művészeti Lexikon munkatársa. 1929 májusban irodalmi és művészeti munkásságáért kormányzói elismerésben részesült. 1931-ben modern magyar mesterek képművészetének rendezése a bukaresti Cartea Româneasca „Ileana” termében. 1934-től a Petőfi Társaság közlönye, a *Koszorú* szerkesztőbizottsági tagja. Kitüntetések: Kormányzói elismerés, 1929; Petőfi Társaság Gyulai Pál-émlékplakettje, 1936; Művészeti Tanács emléklakettje, 1949. – Hagyatékát 1971-ben megvásárolta a Művészettörténeti Intézet jogelődje, műgyűjteménye özvegye meghagyásából a Pécsi Janus Pannonius Múzeumba került.⁸⁷

LÁZÁR BÉLA FONTOSABB ÍRÁSAI

Buczy Emil élete és irodalmi munkássága. Budapest, 1888.; *A naturalismusról.* Különynyomat az „Egyetemi Lapok” III. évfolyamának 14, 15 és 16-ik számaiból. Budapest, 1890.; *A Fortunatus-mese az irodalomban.* (Függelékül a Fortunatus-népkönyvnek 1651-ki kiadása, nyelvészeti jegyzetekkel.) Különlényomat a pótkötetek az Egy. Phil. Közlönyhöz II. kötetéből. Budapest, 1890.; *Elbeszélések.* Keszler József előszavával. Budapest, 1894.; *Myria – Anya. Két elbeszélés.* Budapest, 1895.; *A tegnap, a ma és a*

⁸⁷ *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára. A Fondok jegyzéke és leírása.* Szerk. András Edit, Pataki Gábor. Budapest, [2000]. 37–38.; Romváry Ferenc: *A Modern Magyar Képtár története. Új szerzemények III. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 17/18.* 1975. 288.; *Lázár Béla gyűjteménye.* Bev. Romváry Ferenc. Pécs, 1974. (A Janus Pannonius Múzeum művészeti kiadványai, 16.)

holnap. Kritikai tanulmányok, 1. sorozata. Budapest, 1896.; *A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok, 2. sorozata.* Budapest, 1900.; *Hangulatok. Elbeszélések.* Budapest, 1898.; *A művészi nevelés a középiskolában.* Budapest, 1899.; Ruskin. *Athenaeum*, 9. 1900. 437–454.; *Paál László.* Budapest, 1904.; *Ladislav de Paál. Un peintre hongrois de l'école de Barbizon.* Paris, 1904.; *Magyar művészet a Nemzeti Szalonban.* Budapest, 1907. (Művészeti kérdések, 1.); Gauguin. *Művészet*, 7. 1908. 34–43. Franciául: *L'Art Moderne*, 1907. december 8. 385–387., 1907. december 15. 393–395.; 1907. december 22. 401–403. Kötetben: *Gauguin.* Paris, 1908.; A modern művészet kezdetei (Munkácsy és Szinyei-Merse). *Művészet*, 7. 1908. 281–297., 6. 390–417.; *Uj csapáson. Regény a művészetből.* Budapest, 1909. (2. kiad. 1916.); *Courbet et son influence à l'étranger.* Paris, 1911.; *Paul Merse von Szinyei. Ein Vorläufer der Pleinairmalerei.* Leipzig, 1911.; *Szinyei Merse Pál a pleinair festés előfutára.* Budapest, 1913.; *Tizenhárom magyar festő.* Lyka Károly előszavával. Budapest, 1912.; *Magyar művészek Szolnokon., A szolnoki művésztelep története. Szolnok a művészetben. Emléklapok a szolnoki művésztelep tízesztendő jubileumára.* Szerk. Lázár Béla. Szolnok, 1913. 21–26., 29–41.; *Die Maler des Impressionismus.* Leipzig-Berlin, 1913.; A művészeti kritikáról. *Művészet*, 14. 1915. 345–357.; *A magyar művészet jövője.* Budapest, 1916.; *Studien zur Kunstgeschichte.* Wien, 1917 (Die Kunst der Brüder Kolozsvari; Bernhard Strigels Wladislausbildnis); *Bernhard Strigel II. Ulászló és családjának arcképe.* Budapest, 1918.; *Írók és művészek között. Száz vidám história.* Budapest, 1918.; *Molière, mint műkritikus.* Budapest, 1922.; *Egy magyar gyűjtemény.* [Wolfner Gyula gyűjteménye]. Előszó: Petrovics Elek. Budapest, 1922.; *Az Ernst-muzeum első tíz éve (1912–1922).* Budapest, 1922.; *Fadrusz János élete és művészete.* Budapest, 1923.; *Az Ernst-Múzeum Művész-könyvei: I. Csók István, II. Iványi-Grünwald Béla, III. Perlmutter Izsák, IV. Gyárfás Jenő, V. Rudnay Gyula (1921), VI. Rippl-Rónai József, VII. Vaszary János (1923); Los pintores impresionistas.* Barcelona, 1925.; *A fiatal Munkácsy.* Bevezető: Laczkó Géza. Budapest, 1925.; *Zichy Mihály élete és művészete.* Budapest, 1927.; *Paál László élete és művészete.* 2. teljesen átdol. kiad. Budapest, 1929.; *Mányoki Ádám élete és művészete.* Budapest, 1933.; A Munkácsy-kérdés. Budapest, 1936.; Beczkói Bíró Henrik gyűjteménye. *Magyar Művészet*, 7. 1931. 520–536. Könyvben: *A beczkói Bíró Henrik gyűjtemény.* Előszó: Csánky Dénes. Budapest, 1937.; *Művészet. Kis művészettörténet a nagyközönség számára.* Budapest, 1938.; *Pekár Gyula. Írói arckép.* Budapest, 1939.; *Kis írások nagy művészekről. Tanulmányok.* Budapest, 1942.; *Munkácsy Mihály. 1884–1944. Emlékek és emlékezések a művész születésének 100. évfordulójára.* Budapest, 1944.

LÁZÁR BÉLÁRÓL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

Almanach (Képzőművészeti Lexikon). Budapest, 1912. 238.; *Dr. Lázár Béla ünneplése 1869–1919.* Budapest, 1919.; Lázár Béla dr. kitüntetése. *Magyar Művészet*, 5. 1929. 235–236.; [Lázár Béla kapta a Petőfi Társaság Gyulai-díját. Részlet Dutka Ákos jelentéséből.] *Magyar Művészet*, 12. 1936. 128.; Lázár Béla jubileuma. *Magyar Iparművészet*, 40. 1937. 206.; Végvári Lajos: Lázár Béla. *Szabad Művészet*, 4. 1950. 268.; Mendől

Zsuzsa: Lázár Béla gyűjtemény. *Művészet*, 16, 1975, 3. 12–15.; Bori Imre: Öten a naturalizmusról. *Létünk*, 18. 1988. 847–854.; Szücs György: Művészeti tárlatok a Nagymező utcában. Az Ernst múzeum kiállításai 1912–1937. *Egy gyűjtő és gyűjteménye. Ernst Lajos és az Ernst Múzeum. Kiállítási katalógus / Ernst Múzeum.* Szerk. Róka Enikő. Budapest, 2002. 229–241.; Szücs György: Fadrusz monográfiája: Lázár Béla. „Szívekben égjen a láng”. *Fadrusz János emlékkönyv.* Szerk. Farkas Izabella. Kolozsvár, 2004. 39–46.; Róka Enikő: *Nacionalizmus és modernizmus. Ernst Lajos gyűjteménye és az Ernst Múzeum.* Budapest, 2013. 63–70.; Lówy Dániel: *Az úri város zsidó lakosai. A nagyvárad zsidóság története.* Budapest, 2015. 472.; Szücs György: Néhány szó a naturalizmusról Lázár Béla ürügyén. „... a való mindig érdekes”. *Festészeti naturalizmus 1870–1905.* Szerk. Földi Eszter, Hessky Orsolya, Radványi Orsolya. Budapest, 2022. – Szinyei VII.: 893–897.; Gulyás XVIII.: 93–96.; MÉL II.: 43.; ÚMÉL IV.: 134.; RÚL XIII.: 181.